

MIKE KÁROLY

PARTIKULARIZMUS ÉS JOGURALOM

A polgárháború felé araszoló Spanyolországban, 1921-ben a kor egyik legkiválóbb gondolkodója, José Ortega y Gasset arra a kérdésre, hogy mi a hazáját sújtó problémák gyökere, a következő választ adta: „a spanyol jelenkor legmélyebb és legsúlyosabb jellegzetessége... a partikularizmus”. Hallgassuk a múltból hozzánk szóló szavait figyelmesen. A partikularizmus azt jelenti, hogy a nemzet „részei egyszeriben úgy kezdenek élni, mint önálló egészek”. Az egyes „csoport immár nem résznek érzi magát, következésképp nem osztozik a többi csoport érzelmeiben. Nem érdeklik a többi csoport reményei vagy szükségletei, nem fog össze velük, nem segíti őket gondjaikban... De – és ez jellemző erre a társadalmi állapotra – kóros érzékenységet tanúsít a maga bajában. Olyan kellemetlenségek vagy nehézségek, melyeket összetartás idején mindenki könnyen elvisel, tűrhetetlennek látszanak, mihelyt a csoportlélek elkülönül, és felmondja a nemzeti együttélést.”¹

A partikularizmus „az a szellemi állapot, amelyben azt hisszük: nincs rá okunk, hogy számoljunk a többiekkel”.² Ha pedig ezt komolyan gondoljuk, jogunknak, sőt kötelességünknek fogjuk érezni, hogy közvetlenül vigyük keresztül az akaratunkat. A velünk egyet nem értőkkel nem törődve, ha kell, rajtuk átgázolva érjük el céljainkat. Tudjuk, merjük, tesszük! A partikularizmus ellentéte nem az egymás nyakába borulás, az erőltetett testvériség, hanem a joguralom elfogadása. Utóbbi esetén a társadalmi csoportok tartózkodnak a közvetlen célratöréstől, s ehelyett alávetik magukat a társadalmi együttélés közösen alakított szabályainak. A közvetlen cselekvés (*actio directa*) helyett a jogszerű cselekvést (*actio legalis*) választják. A nemzet egy-egy alkotórésze „nem azonnal elégti ki a vágyát, mert kötelességének tartja, hogy az általános akarat révén valósítsa meg. Ezért hosszú utat tétet meg akaratával, mely így bejárja a nemzetben élő többi akaratot, hogy megkapja tőlük a törvényes szentesítést.”³

Egy nemzet történelme mindig e két erő – a széthúzó partikularizmus és az egyesítő joguralom – tusakodása. Az előbbi a bomlás és a viszály felé, az utóbbi a gyarapodás és a béke felé húz. De nem természeti erőkről van szó, amelyek ellen tehetetlenek vagyunk. A széthúzás nem átok – sem „ibériai”, sem „turáni” –, sokkal inkább kihívás, amelyet fel kell ismernünk, és amely ellen megfelelő eszközökkel tennünk kell. Ortega y Gasset nem sok jót remélt hazájának (és mint tudjuk, tragikus módon nem is csalatkozott), de a partikularizmus diagnózisával és a joguralomhoz való visszatérés gyógyírként felírásával a kiutat akarta megmutatni.

Nem lehet megrendülés nélkül olvasni, ahogy az 1920-as évek Spanyolországának leírásában a mai magyar társadalom válságtüneteinek leltárát ismerjük fel. A politikai táborok mély érdektelensége a másik szempontjai iránt. Sőt: undor és megvetés. A hatalmat birtoklók nyers

¹ JOSÉ ORTEGA Y GASSET: *Gerinctelen Spanyolország* [1921] = Uő.: *Két történelmi esszé*, ford. Farkas Géza, Európa, Budapest, 1983, 38–40.

² Uő., 57.

³ Uő., 58.

akarátátvitele. A jogok és kötelességek kényes rendszerének alávetése rövid távú részszenpon-
toknak. A történelem természetesen nem ismétlődik, és a mai Magyarország sok mindenben
különbözik az egykori Spanyolországtól. Mégis meg kell hogy rendítsen minket a szembesülés
azzal, hová vezet bizonyos beállítottságok és viselkedésmódok következetes érvényesülése.

Am még fontosabb, hogy arra az alternatívára figyeljünk, amely a spanyol gondolkodó
szerint egyedül képes ellensúlyozni a partikularizmus térnyerését: a joguralomra. Ahhoz,
hogy megértsük, mit is jelent ez, mindenekelőtt két téveszmétől kell megszabadulnunk.

Az egyik teljesen elválasztaná a jogot az igazságosságtól, a másik pedig túlzottan is azo-
nosítaná vele. Az első tévedés szerint a joguralom azt jelenti, hogy a mindenkori törvényho-
zás tetszőleges döntéseinek kell alávetnünk magunkat. Azonban még egy demokratikusan
megválasztott törvényhozás is hozhat gonosz, ostoba, igazságtalan, méltánytalan és önkényes
döntéseket. Bár formálisan nevezhetjük ezeket „jognak”, ha így teszünk, kiüresítjük a jog
fogalmát. Ahogyan tették ezt a jog fűgefalevelével takarózó totalitárius rendszerek is.

A másik, legalább ilyen veszélyes tévedés szerint a jog feladata az igazságosztás. Eszerint
a jog akkor működik jól, ha minden igazságtalanságot hatékonyan megtorol. Ha pedig a
formális szabályokat betartó testületek ezt elmulasztják – csak „formális jogot”, nem pedig
„igazságot” szolgáltatnak –, akkor erre bármilyen más eszközzel, de sort kell keríteni. Ha a
bírótság futni hagyja Döbrögit, Ludas Matyi jogosan veri háromszor rajta vissza a jussát. De
legalábbis indokolt őt kormányra juttatni, hogy visszaverhesse.

A jog mindkét téves felfogása a partikularizmust erősíti. Az első a törvényhozási többségek
és kisebbségek partikularizmusát. A második az elszenvedett igazságtalanságokat fájlaló tár-
sadalmi csoportokét. A tényleges joguralom mást jelent. Azt jelenti, hogy ha fel akarunk lépni
egy igazságtalanság megszüntetése érdekében, ezt a közösség közösen kialakított játékszabá-
lyainak alávetve tesszük. Ha pedig a meglévő szabályokat rossznak tartjuk, értelmes és méltá-
nyos vitában próbáljuk meggyőzni a többieket a változtatás szükségességéről. A joguralom te-
hát egyszerre kívánja az igazságosság melletti elköteleződést, és annak kényszerű elfogadását,
hogy a közös szabályaink, eljárásaink nem mindig szolgáltatnak igazságot. Ez nem cinizmus,
hanem érettség: a társadalmi együttélés nehézségeinek józan belátása, amelyek az emberi
gyarlóságból fakadnak. Végsősoron annak elfogadása, amire Szent Pál intette a vizálykodó
korintusi keresztényeket: „Miért nem viselitek el inkább az igazságtalanságot?” (1Kor 6,7)

Mi kell ahhoz, hogy a joguralom érvényesüljön? Az állami erőszak a törvényszegők ellen önma-
gában nem garancia. Egyrészt jól tudjuk, hogy ezt az erőszakot is korlátoznia kell a jognak, vagyis a
jogot szükség esetén valakinek az államhatalom szerveivel szemben is érvényesítenie kell. Másrészt
az erőszak önmagában nem sokat ér. A közbiztonsághoz is kell a rendőrszolgálat, de nem sokra jut,
ha egy város lakóinak nagy többsége nem követi önként a civilizált együttélés normáit. A jogrend
sem alapulhat gumibotra és zárkára, ha hiányzik az önkéntes jogkövetés. A legfogósabb kérdés
valójában ez: hogyan érhető el, hogy a társadalom tagjai és csoportjaik önként kövessék a jogot?

A válaszhoz talán az visz legközelebb, ha a joguralmat egy sokszereplős társasjátékhoz
hasonlítjuk.⁴ Amikor egy játékot játszunk, a többiekkel együtt elfogadjuk annak szabályait.

⁴ Vö. Johan HUIZINGA: *Homo Ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására*, Máthé Klára fordítása, III. és IV. fejezet.

Elköteleződünk mellettük, és tartjuk magunkat hozzájuk akkor is, ha veszésre állunk. Kockázatot vállalunk, mégis úgy gondoljuk, így jobba, értékesebbé tesszük az együttléteket másokkal.

A játék feltételezi, hogy hiszünk benne. De ez a hit csak akkor igazolódik, ha a többiek is betartják a szabályokat. A csalás a kisebbik probléma. Amíg a csaló képmutatással próbálja leplezni kihágását, tulajdonképpen elfogadja a játék szabályait. Ha rontja is a játék minőségét, nem semmisíti azt meg. A nagyobb baj, ha valaki ránk borítja az asztalt: megkérdőjelezi a játék létjogosultságát, önkényesen kilép belőle és ezzel végképp elrontja azt. Míg azonban egy játékontó szabadidős partnerünktől könnyen megszabadulhatunk, a jog társasjátékát felrúgókkal együtt kell élnünk – de immár közös játékszabályok nélkül.

Hogyan előzhetjük meg, hogy a társadalom csoportjai a partikularizmus útjára lépjenek és felrúgják az együttélés keretét adó szabályokat? Általában az választja ezt az utat, aki elég erősnek érzi magát, hogy akarátát a többiek ellenére is érvényesítse. Ezért fontos megelőzési módszer a hatalommegosztás, amely korlátozza az egyes társadalmi csoportok erőforrásait, és ezzel meggátolja, hogy bármelyikük a többi fölé kerekedhessen. Persze ez sem garancia, és nem is könnyű megvalósítani. Különösen nem egy modern államszervezet esetén, ahol a központi kormányzatot uraló csoport – demokratikusan vagy sem, de – óriási hatalomra tesz szert. A helyzet az, hogy bár igen fontos a hatalom korlátozása és szétterítése, nincsen olyan „üzembiztos” hatalomszervezési technika, amely gátat vethet a joguralmat rombolni szándékozó akaratoknak. Az erőseket csak bizonyos erények képesek a joguralomhoz kötni.

Mik ezek az erények? Először is kellő bölcsességre van szükség: annak belátására, hogy a közvetlen igazságszolgáltatás vagy érdekérvényesítés rövid távon célt érhet ugyan, de hosszabb távon rombolja az együttélés közös játékának feltételeit. Ortega y Gasset nem kertel: a partikularizmus „közvetlen oka a szűklátókörűség, a szellemi tunyaság”.⁵ Ebből fakad, hogy nem akarunk tekintetbe venni másokat. De a belátás önmagában nem elég, annak cselekvéshez is kell vezetnie. Ez csak akkor lehetséges, ha nagyfokú önuralommal és türelemmel párosul. Egyrészt le kell gyűrnünk saját indulatainkat, másrészt higgadtan ellen kell állnunk mások partikularista törekvéseinek, és eltéríteni őket szándékaiktól. A nehézségeket nem szabad alábecsülnünk. Készen kell állnunk arra, hogy rövid távon számos kisebb igazságtalanságot eltűnjünk, hogy hosszabb távon elkerüljük a még nagyobbakat. Erre aligha leszünk képesek, ha nem tanúsítunk alázatot: ha nem álljuk meg, hogy magunkat másoknál többre tartjuk, szándékainkat másokénál nemesebbnek, tudásunkat megkérdőjelezhetetlenül magasabbrendűnek gondoljuk.

A partikularizmust éppen ellentétes gyarlóságok szülik: a szűklátókörűség, az önuralom hiánya, a türelmetlenség és a gög. Így a joguralom és a partikularizmus közötti választás ellentétes erkölcsi minőséget képvisel. De nem egyszeri és személyes választásról van szó jó és rossz között, hanem erények folyamatos és kitartó gyakorlásáról, illetve lépésenkénti feladásáról nagy társadalmi csoportok vezetői és tagjai körében. Ezért is van, hogy a partikularizmus nem egyik napról a másikra jelenik meg, hanem hosszú évek során lassan fejti ki erodáló munkáját. Ahogyan a szű eszi be magát a fába, úgy ássa alá a közösségben meggyökeresedett erényeket. Hasonlóképpen a folyamat visszafordítása, a partikularizmus visszaszorítása is

⁵ ORTEGA Y GASSET: *I. m.*, 62.

hosszadalmas, kitarást igénylő feladat. Az „elég a széthúzásból!” őszinte felkiáltása fontos, de csak a kezdet lehet egy hosszú és fárasztó úton.

A magyar közéletben a partikularizmust nem a mostani jobboldali kormányzat kezdte. Elég elővonnunk az 1990-es évek elejének publicisztikáit, hogy tudjuk, régi lemezek forognak. Az éppen kormányon lévők ebből a szempontból a „nemzetietlen” és „antidemokratikus” bunkókat egymás fejéhez vagdosók eminens tanítványai. De az is igaz, hogy a mindenkori állami hatalom partikularizmusa a legrombolóbb. A kormánypártok elitje az elmúlt időben „szintet lépett” azzal, hogy *nyíltan* felvállalja a költségvetési források politikai lojalitás szerinti elosztását, és a baloldali elitcsoportok legfontosabb intézményeinek – sajtótermékek, egyetem, civil szervezetek – célzott ellehetetlenítésére tör. Másfelől, a politikai ellenzék viselkedése sem ellenpontja a kormánypárti táborénak, sokkal inkább tükröképe annak. Míg a kormányzó jobboldal fősodra a nemzetet önmagával azonosítja, és politikai ellenfeleitől minden szimpátiát megvonva kizárná őket a közös dolgaink alakításából, addig a baloldal más országok „haladó” politikai csoportjaival remél együttműködést, nemzetközi szervezetektől és más országok vezetőitől vár támogatást – miközben a legcsekélyebb kísérletet sem teszi arra, hogy megértse a hazai jobboldalt és támogatóit. Ehelyett – igen kényelmesen – gonosznak és ostobának tartja őket, akik közül egyeseket talán át lehet csábítani a térfelükre, de a maradékokat a közügyek közelében megtűrni nem lehet.

Ebbe a képbe simul a radikális jobboldal és minden olyan kezdeményezés is, amely a politikai ellenfelek személyes erkölcsi minőségének kérdését („jó ember – rossz ember”, „korrupt – nem korrupt”, „van helye – nincs helye a közéletben”) helyezi a politikai terveit alátámasztó *érvek* elé. A helyzetet pedig csak súlyosbítja a hirtelen globális méreteket öltő „népi–urbánus” ellentét, amely elurálni látszik az Egyesült Államokat és több nyugat-európai országot. Egyszóval nem állunk jól.

Azonban vannak komoly tartalékaink is, amelyekből erőt meríthetünk a partikularizmus erősödésének megállítására, esetleg megfordítására. Ha elfogadjuk a fenti okfejtést, a kiutat a joguralmat támogató szellemi és erkölcsi hagyományok felélesztése, megerősítése jelentheti. Ezek a hagyományok élnek, ha bűvópatakként is. Mind közül talán a legfontosabb az alkotmányosság és a jogásznemzet hagyománya. A válság tapasztalata élesíti az elmét, a rombolás fenyegetése éles fényt vet egy társadalom megtartó erőire. Tanulságos ezért felidézünk, mit írt 1939 sötét évében Babits Mihály arról, hogy jellemének mely vonásai tarthatják meg a magyarságot: a nemzet történetében „eszményi állandóság az alkotmány, a magyarságnak mintegy erkölcsi területe és birtokállománya [...] Az alkotmányt ezerszer megsérthetik, kormányozhatnak nélküle vagy ellene. Ha századokig tart is így, az igazi magyar az alkotmányt akkor is élőnek és érvényesnek fogja tekinteni.” És „jogásznép vagyunk”, akik a „fülemüle füttyét” is pöröljük. Ám ez a visszásságoztól sosem mentes jogászokodás azt tükrözi, hogy „a jogi állandóság szelleme ült itt le velünk, hogy megfogózzon, és megtelepedjen”.

Bár nagy dolog, akkor sem volt népszerű, és most sem az „szilárd jogi elveket és hagyományokat fenntartani egy változó s a nyers erő kényének kiszolgáltatott világban”. Mégis, „talán ebben van a magyarnak igazi európai hivatása, még inkább, mint a kultúra védelmében a barbár Kelet ellen”.⁶

⁶ BABITS Mihály: *A magyar jellemről* [1939] = BABITS Mihály *Művei. Esszék, tanulmányok*, II., Szépirodalmi, Budapest, 1978, 653–654.